

حق مولف در دنیای الکترونیک

دکتر محمد سلطانی فر، استاد یار دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات و رئیس گروه علوم ارتباطات فرحناز مصطفوی، دانشجوی دکتری علوم ارتباطات اجتماعی- دانشگاه آزاد واحد علوم و تحقیقات (نویسنده مسئول مکاتبات)

چکیده

حق مولف در معنای عام حمایت از پدید آورنده (مولف) و اثر اوست، از طریق ممانعت از تهیه نسخه غیر قانونی و غیر مجاز از آثار او تعریف می کنند، در واقع حق مولف گستره وسیعی از فعالیت‌های خلاقانه بشر را در برمی گیرد. امروزه گسترش روزافزون فناوری های ارتباطی و اطلاعاتی و شکل گیری نشر الکترونیک، امکان انتقال اطلاعات از طریق رسانه های جدید را در بسترهای الکترونیک، تغییر و روزآمدی قوانین حق مولف را ضروری ساخته است و با گسترش روز افزون استفاده از شبکه های ارتباطی در سراسر جهان و در دسترس بودن اطلاعات در این شبکه ها و گسترش استفاده از اینترنت به عنوان « شبکه، شبکه ها » چالش بزرگی را در زمینه مسائل مربوط به حق مؤلف و مالکیت آثار فراهم نموده است.

در حقیقت دسترسی بدون مانع به منابع موجب در هم شکسته شدن قوانین مربوط به حق مؤلف شده است که نویسندگان در این مقاله سعی دارند علاوه بر ارائه تعریف حق مؤلف و تاریخچه آن، قوانین حق مولف در ایران، مشکلاتی که حق مولف در محیط الکترونیکی دارد و نیز ویژگی های تأثیر گذار در محیط دیجیتال بر قوانین حق مؤلف بپردازند، پرداختن به جدیدترین قوانین حق مولف در محیط اینترنت از دیگر مباحث مطرح شده در این مقاله است.

واژگان کلیدی: حق مؤلف، کپی رایت، حق مؤلف در اینترنت، اینترنت، منابع دیجیتال

مقدمه

پیدایش حق مؤلف با پیشرفت صنعت چاپ ارتباط بسیار نزدیکی دارد، چرا که این صنعت تولید سریع و ارزان کتاب را ممکن ساخت. رشد با سوادی نیز تقاضای گسترده برای کتاب‌های چاپی را در پی داشت. حمایت از حقوق مؤلفان و ناشران در برابر نسخه‌برداری غیرمجاز، به عنوان اصلی مهم و ابزاری برای «در دسترس عموم قرار دادن آثار» مورد توجه قرار گرفت و موجب گردید تا اولین قانون حق مؤلف وضع شود. فناوری دیجیتال، اشاعه و بهره‌گیری از آفریده‌های فکری تحت حمایت را به صورت دیجیتالی و از طریق شبکه‌های دوسویه امکان‌پذیر می‌سازد. از آنجا که انتقال متن، صدا، تصویر، و برنامه‌های رایانه‌ای از طریق اینترنت به امری معمول بدل شده است، این فرایند ممکن است به زودی و با رفع محدودیت‌های فنی ناشی از کوچکی مجاری برای انتقال آثار تحت حمایت حق مؤلف، رفته رفته بخش عمده‌ای از مبادلات اینترنتی را به خود اختصاص دهد. (مطلبی، ۱۳۸۶، ص ۱۳۷) رشد روز افزون نشر و انتقال اطلاعات از طریق رسانه‌ها و در محیط‌های مختلف، ضرورت تغییر و روزآمدسازی قوانین حق مؤلف را بیشتر می‌کند، تا جایی که به نظر می‌رسد با ورود به عصر دیجیتال، قوانین حق مؤلف سنتی در مواجهه با نیازهای دنیای جدید، با مشکلات زیادی روبه‌رو خواهد شد. بنابر این، بسیار حیاتی است که نظام‌های حقوقی تغییر یابند تا بتوان در برابر فناوری‌های نوین واکنش مؤثر و مناسبی نشان داد و ابزار لازم برای تداوم و تقویت فرآیند توسعه صنایع فرهنگی و اطلاع‌رسانی را، که از حمایت حق مؤلف و حقوق جانبی برخوردارند، فراهم آورد.

حق مؤلف چیست؟

در منابع مختلف تعاریف متفاوتی برای حق مؤلف ارائه شده است که بررسی همه آنها از حوصله این بحث خارج است. در اینجا به دو تعریف اشاره می‌کنیم حق مؤلف را «حمایت قانونی از ناشر یا پدید آورنده از طریق ممانعت از تهیه نسخه غیر قانونی و غیر مجاز از آثار آنان» (استلاکنین، ۱۳۷۹، ص ۲۷۷) و یا «امتیاز و حق انحصاری بهره‌برداری و فروش یک اثر که از طریق دولت به یک نویسنده، آهنگ ساز، هنرمند و ... اعطا می‌شود، به نحوی که می‌توانند هر بار که اثر چاپ می‌شود حق تالیف آن را دریافت کنند و هیچ کس بدون اجازه مؤلف حق چاپ و استفاده از اثر را نداشته باشد» تعریف می‌کنند. (سلطانی، ۱۳۷۲، ص ۱۱۹)

با دقت در تعاریف ارائه شده درمی‌یابیم که حق مؤلف گستره وسیعی از آثار را در برمیگیرد. در حقیقت حق مؤلف همه آثاری که حاصل خلاقیت فکری بشر است را در بر می‌گیرد و با گسترش دامنه دانش و ابداع رسانه‌های جدید، حوزه آن نیز گسترده تر می‌شود.

رشد روز افزون نشر و انتقال اطلاعات از طریق رسانه هاو در محیط های مختلف، ضرورت تغییر و روزآمد سازی قوانین حق مؤلف را بیشتر می کند، تا جایی که به نظر می رسد با ورود به عصر دیجیتال قوانین حق مؤلف سنتی در مواجهه با نیازهای دنیای جدید، با مشکلات زیادی روبرو باشد.

با توجه به حجم فراوان اطلاعات در شبکه های اطلاع رسانی و اینترنت، و به خطر افتادن حق صاحبان این آثار در اثر استفاده غیر مجاز از آنها، لزوم حمایت از آثار موجود بر روی اینترنت غیر قابل تردید است و تنها با ارائه اختیارات معقول به صاحبان حقوق برای کنترل فرآیند استفاده از آثار و نیز فراهم آوری امکان کسب درآمد از طریق این آثار است که می توان انگیزه تولید و توزیع آثار فکری خلاقه را تقویت کرد.

برای حق مؤلف تعاریف های مختلف و گوناگونی ارائه شده است، اما شاید بتوان تعریف زیر را جامع ترین تعریف دانست: « مجموعه ای از قوانین و مقرراتی که در یک کشور، دامنه و شمول حقوق یک اثر یا نحوه عملکرد یک فعالیت را تعیین می کند. به تعبیری گسترده تر مقررات و قوانین حق مؤلف مشخص می کند چه افرادی دارای چه نوع حقوقی هستند و در یک دور زمانی تا چه مدتی از این حقوق برخوردارند، حدود و ثغور این حقوق چیست و مقررات مربوط به اجرا و انتقال این حقوق کدامند » (ارجمند، ۱۳۸۱، ص ۱۱۰ تا ۱۱۹).

با در نظر گرفتن تعاریف حق مؤلف می توان آن را به پنج بخش اساسی تقسیم کرد:

۱. تولید دوباره: حق تولید دوباره و کپی کردن اثر
۲. اقتباس: حق تولید آثار مشتق شده از اثر
۳. توزیع: حق توزیع و اشاعه اثر
۴. اجرا: حق اجرای اثر به صورت علنی
۵. نمایش: حق نمایش اثر به صورت عمومی (Guideliones and Restriction)

تاریخچه حمایت از حق مؤلف در جهان

با ابداع صنعت چاپ و افزایش شمارگان کتاب ها و افزایش تقاضا برای کتاب، تکثیر غیر مجاز آثار نیز افزایش یافت. برای جلوگیری از این مسئله، حق مؤلف و حمایت از پدیدآورندگان و ناشران در برابر تکثیر غیرمجاز آثار مطرح گردید. که در ادامه به اختصار به برخی از قوانین مهم و تأثیر گذار حوزه حق مؤلف در جهان اشاره می شود:

۱۷۱۰، « قانون آن » به عنوان اولین قانون از سوی پارلمان انگلیس وضع شد.

۱۷۹۰، ایالات متحده آمریکا اولین قانون فدرال خود را در خصوص حق مؤلف منتشر کرد.

۱۸۸۶، اولین موافقت نامه بین المللی برای حمایت از حق مولف در برن (سوئیس) منعقد شد. این موافقت نامه به ((میثاق برن برای حمایت از آثار ادبی و هنری)) شهرت یافت. سازمان جهانی مالکیت معنوی در ژنو (سوئیس) مسئول اجرای میثاق برن شد.

۱۹۶۸، میثاق بین المللی حمایت از اجرا کنندگان و تولید کنندگان صوت - نداشت ها و سازمان های پخش (میثاق رُم)؛

۱۹۷۴، میثاق مربوط به توزیع و پخش علایم حامل برنامه از طریق ماهواره (بروکسل، معروف به میثاق ماهواره ها)؛ در حقیقت تجدید نظر در قوانین و ایجاد میثاق هایی چون رُم، بروکسل و تریپس حاصل تغییراتی است که در بسترهای اطلاعاتی و نیازهای ناشی از توسعه فن آوری به وجود آمده است.

۱۹۹۳، موافق نامه تریپس که درباره جنبه های تجاری حقوق مالکیت معنوی سند پاریس در میثاق برن را شامل می شود، به عنوان بخشی از « دور مذاکرات اروگوئه » زیر نظر گات سابق (سازمان تجارت جهانی کنونی) منعقد گردید که مقرراتی نیز در مورد حمایت از حق مؤلف دارد.

۱۹۹۶، معاهده آثار اجرایی نمایشی و آوانگاشت های واپیو که برخی « حقوق جانبی » نظیر حقوق اجرا کنندگان آثار اجرایی، نمایشی و حقوق تولید کنندگان آوانگاشت ها را مورد حمایت قرار می دهد.

تاریخچه حمایت از حق مؤلف در ایران

با توجه به اهمیت قوانین تصویب شده در ایران، در این قسمت به قوانین مرتبط با حق مؤلف ایران به اختصار مطرح می شوند:

۱۳۵۱، به منظور تکمیل قانون سال ۱۳۴۸، لایحه مستقلی به نام « قانون ترجمه و تکثیر کتب و نشریات و آثار صوتی » در مجلس تصویب شد. این قانون که تکثیر کتاب ها و نشریات به همان زبان و شکل چاپ شده، و نسخه برداری یا ضبط یا تکثیر آثار صوتی را به قصد بهره برداری مادی از آنها ممنوع کرده بود، ضمن پای بندی به همه مفاد قانون حمایت از حقوق مؤلفان و مصنفان و هنرمندان، حمایت از تکثیر کتب و نشریات و آثار صوتی بیگانه را به وجود عهدنامه یا معاهده متقابل منوط دانست.

۱۳۷۹، با توجه به نیازهای روز و شکل گیری رسانه های الکترونیکی « قانون حمایت از نرم افزارهای رایانه ای »، به تصویب مجلس شورای اسلامی رسید. با تصویب این قانون، حوزه حمایت ملی از مالکیت فکری در ایران گسترش یافت و اکنون تقریباً همه زمینه های لازم را در بر می گیرد. بر اساس این قانون « هر گونه دخل و تصرف غیر مجاز از طریق ورود یا خروج، ضبط و ذخیره، پردازش و انتقال داده ها و نرم افزارهای رایانه ای و ایجاد یا ورود انواع

ویروس‌های رایانه ای و امثال آن جرم محسوب می شود؛ و مرتکب علاوه بر جبران خسارت وارده، به مجازات حبس از سه ماه تا یک سال و یا جزای نقدی از یک صد هزار تا ده میلیون ریال محکوم خواهد شد. «

۱۳۸۲، « قانون تجارت الکترونیک » حاوی مقررات مهمی در حوزه مالکیت فکری است. این قانون فصل هایی را به حمایت از حقوق مؤلف در بستر مبادلات الکترونیکی، حمایت از اسرار تجاری و علائم تجاری و مجازات نقض اختصاص داده است.

چنانچه قوانین در ایران در عمل و اجرا با مشکل روبرو نشود محکم و داوران بتوانند بر اساس مفاد آن ها رأی مناسبی صادر کنند، می توان حقوق پدیدآورندگان ایرانی را در محدوده قانونی کشور تأمین و تضمین کرد.

ویژگی های تأثیر گذار محیط دیجیتال بر قوانین حق مؤلف

قوانین مربوط به حق مولف، از قوانینی هستند که با تغییرات روزافزون دنیای نشر و رسانه های اطلاعاتی و نیز ویژگی های منحصر به فردی که رسانه ها و محیط الکترونیک فراهم می کند، نیازمند بازنگری هستند. هر چند این تغییرات در ماهیت قوانین تغییری ایجاد نمی کند ولی چون اجرای هر قانونی تحت تأثیر ویژگی های رسانه های تحت حمایت و ماهیت آنهاست، روزآوری قوانین ضروری به نظر می رسد. در ادامه به برخی از ویژگی های محیط دیجیتال که قوانین حق مؤلف را تحت تأثیر قرار می دهند، اشاره می شود:

محیط دیجیتال اجازه می دهد آثاری خلق شوند که به آسانی نمی توان برای آنها مؤلف انسانی تعیین کرد مثل موسیقی، عکس و متون ساده که با استفاده از برنامه های رایانه ای ایجاد می شوند؛ تشخیص اینکه پدیدآورندگان این آثار چه کسانی هستند، بسیار مشکل است. این نوع آثار مشکلاتی در خصوص تعیین « مؤلف » برای قانون حق مؤلف به وجود آورده اند، چرا که حق مؤلف همیشه فرض را بر این قرار داده است که آثار مورد حمایت این قانون، پدیدآورندگان انسانی خواهند داشت که مسئولیت محتوایی اثر را نیز خواند پذیرفت (ساموئلسون، ۲۰۰۷، ص ۱۳۷).

محیط دیجیتالی توانایی های بیش از بازتولید صرف اطلاعات را دارد و می تواند اطلاعات را تغییر شکل داده و به جای دیگر منتقل کند. به این ترتیب استفاده کننده نهایی ممکن است آن را مصنوع اصلی قلمداد کند که به زیان اعتبار و آبروی ناشر تمام می شود (زایلینسکی، ۱۳۷۷ ص ۳۵۱-۳۵۲).

در کنوانسیون های موافق نامه های راجع به حمایت از حقوق مالکیت ادبی و هنری یا حق مولف، دو معیار « تابعیت » و « نخستین انتشار »، مهم ترین معیارهای حمایت از صاحبان حق و موضوعات مورد حمایت در محیط واقعی به شمار می آیند. (صادقی، ۱۳۸۶، ص ۲۳).

با شکل‌گیری محیط دیجیتال و امکان اجازه دامنه و فضا در کشورهای مختلف، و نیز کم‌رنگ شدن مرزهای جغرافیایی در انتشار اطلاعات، معیارهای مذکور با سؤال و ابهاماتی فراوان مواجه می‌شود. ماهیت محیط اینترنت مرزهای جغرافیایی را کم‌رنگ کرده و وابستگی انتشار اطلاعات را به مرزهای جغرافیایی از بین برده است. تفاوت‌های قوانین حقوق مؤلف در کشورهای مختلف جهان هرچند از اصول اساسی نسبتاً یکسانی برخوردارند مشکلاتی را با توجه به این ویژگی اینترنت ایجاد می‌کند. (مطلبی، ۱۳۸۷، ص ۳۲)

حق مؤلف در محیط‌های الکترونیکی

رشد فناوری‌های رسانه‌ای و ارتباطی، به ویژه اینترنت، پرسش‌های چندی درباره حق مؤلف برانگیخته است. از جمله اینکه قوانین جاری حق مؤلف تا چه حد توان و کارایی لازم برای حمایت از تمامی آثار در شکل‌های مختلف را داراست. در حال حاضر، اینترنت اصلی‌ترین رسانه ارتباطی برای پژوهشگران و محققان در سراسر جهان است و بسیاری از نویسندگان برای انتشار مطالب خود از آن استفاده می‌کنند کاربر این شبکه به روش‌های مختلفی مانند پست الکترونیک و تابلوهای اعلانات با هم به تبادل اطلاعات می‌پردازند. آنها دیگر منتظر نمی‌مانند تا مقالاتشان در مجلات علمی چاپ شود، بلکه خود شخصاً آنها در اینترنت توزیع می‌کنند. مشکل اصلی هم در همین جا نمود می‌باید؛ یعنی نشر الکترونیکی مجلات و کتاب‌ها امکان سوء استفاده از مطالب منتشر شده را بدون ارجاع به پدیدآورندگان یا مؤلفان اصلی فراهم می‌کند و قوانین حق مؤلف را به صورت جدی زیر سؤال می‌برد (پرل، ۱۳۷۹، ص ۴۲-۲۳). در واقع، قوانین حق مؤلف در مقایسه با نشر الکترونیکی روزآمد نشده‌اند. این قوانین در عصری گسترش یافته‌اند که هنوز مجلات الکترونیکی به وجود نیامده بودند. امروزه، هزاران مجله الکترونیکی به وجود آمده و مورد استفاده قرار می‌گیرند. با توجه به اینکه دستیابی و توزیع کلی مجلات الکترونیکی راحت‌تر است نظریه استفاده منصفانه تقریباً نادیده انگاشته می‌شود. به هر حال در دنیای نشر تغییرالگویی در حال رخ داده است که باعث می‌شود کتابخانه‌ها و استفاده‌کنندگان نهایی تحت تأثیر آن قرار گیرند (پرل، ۱۳۷۹، ص ۴۲ و ۴۶). از مصادیق این مسئله ایجاد کتابفروشی‌های پیوسته ۱ است که موفق‌ترین و مشهورترین آنها یعنی amazon.com عملاً برای کسب درآمد و سود بیشتر در حال تقلب کردن است (فاکس، ۱۳۸۲، ص ۱۱۸)

در جوامع اطلاعاتی کنونی، افکار و عقاید و نهایتاً اطلاعات ثروت محسوب شده و به آن به دیده کالایی با ارزش می‌نگرند. از جمله مهم‌ترین دلایل تغییر نگرش نسبت به اطلاعات، رشد اخیر فن‌آوری‌های رایانه‌ای و نیز گسترش نشر الکترونیکی یا نشر رومیزی است. این

گونه تغییرات و پیشرفت ها، پرسش های فراوانی را برانگیخته است؛ از جمله اینکه آیا قوانین جاری حق مؤلف یا مالکیت معنوی می تواند از همه آثار موجود الکترونیکی حمایت کند، یا نیاز به تصویب قوانین متناسب با محیط های جدید می باشد؟ البته نباید فراموش کرد که هدف اصلی قانون حق مؤلف، پاسداری از حقوق مادی و معنوی پدیدآورندگان آثار و ایجاد اطمینان از دستیابی جامعه به اطلاعات مورد نیاز خود است نه آنکه با اعمال چنین قوانینی دسترسی به اطلاعات را محدود نماید (رضایی، ۱۳۷۶، ص ۱۸).

نشر الکترونیک به عنوان یکی مجراها و قالب های انتشار و انتقال اطلاعات، اکنون چالش های تازه ای را پیش روی همگان قرار داده و به رغم گسترش وسیع در سطح جهان، در برخی حوزه ها با موانع و مشکلات فراوانی دست به گریبان است که حق مؤلف یکی از آنها است. این نکته که کاربران اینترنت تا چه اندازه مجاز به تکثیر منابع الکترونیکی موجود هستند؟ چگونه بر این موضوع نظرات خواهد شد؟ یا اینکه آیا نمایش یک مدرک در یک مرورگر، نسخه برداری از اثر است؟ از جمله مسائلی هستند که هنوز پاسخ کاملاً روشنی برای آنها یافته نشده است.

شاید برخی افراد تصور کنند که معنای کامل نسخه برداری یا « بازتولید » را می دانند در حالی که این عمل در موقعیت های بسیاری رخ می دهد که استفاده کننده حتی از آن آگاهی ندارد. مثلاً دیدن اطلاعات بر روی صفحه نمایشگر رایانه، بدون نسخه برداری یا بازتولید (ذخیره سازی موقت)، نا ممکن است. طبق قوانین حق مؤلف، عمل بازتولید از حقوق انحصاری صاحبان حقوق است و باید از صاحبان حقوق کسب اجازه شود. بنابراین، استفاده کنندگان از شبکه های درون خطی برای دیدن اطلاعات مجبور به ذخیره سازی موقت آن در حافظه رایانه هستند. در این صورت آیا واقعا چنین عملی « باز تولید » نامیده می شود یا خیر؟ در این باره نظرات متفاوتی وجود دارد. قانون حق مؤلف ذاتاً سیطره ای دارد اما شبکه هایی اطلاعاتی « شبکه جهانی وب ۲ » از لحاظ ساختار و ماهیت بین المللی هستند. استفاده کنندگان این شبکه های بین المللی باید از کدام قانون تبعیت کنند؟ قوانین کشوری که استفاده کنندگان در آنجا قرار دارد و دریافت کننده اطلاعات است یا قوانین کشوری که منشاء صدور اطلاعات بوده است؟ « نظریه های صدور و دریافت » - یعنی اجرای قانونی کشوری که منشاء صدور اطلاعات است یا کشوری که دریافت کننده اطلاعات است - نمی تواند دقیقاً در محیط دیجیتال کاربرد داشته باشد، هنگامی که استفاده کننده در هنگام تورق در شبکه جهانی وب، و به منظور دسترسی از راه دور به اطلاعات مکانی را کلیک می کند، او آگاه نیست که آیا این اطلاعات را مستقیماً از همان سایت و کشور میزبانی که در حال تورق

منابع آن است دریافت می کند یا خیر، ممکن است از سایتی در کشوری ثالث نشأت گرفته باشد. در این حالت تکلیف چیست؟ در این رابطه نظریه دریافت بسیار ساده است: قوانین کشوری که استفاده کننده در آنجا قرار دارد، بر سایر قوانین مرجع است این مسئله اما همیشه واضح و آشکار نیست. من به عنوان ساکن کشور « الف »، می توانم از خطوط تلفن برای اتصال به اینترنت در کشور « ب » استفاده کنم. از نگاه سیستم، من در کشور « ب » قرار دارم، این مسئله ممکن است بدیهی باشد اما اهمیت بسزایی دارد (صفری، ۱۳۸۱، ص ۸۶). عصر دیجیتال برای حقوق مؤلف چه برای صاحبان و چه برای بهره گیران از اطلاعات - چالش های جدید ایجاد کرده است. اینترنت، بیش از پیش به رسانه ای مناسب برای تحول منابع اطلاعاتی بدل شده است و افراد می توانند به همه انواع منابع اطلاعاتی دسترسی یابند. اینترنت این امکان را فراهم آورده است، آنچه مسلم است این است که بسیاری از مقررات حق مؤلف سنتی بر محیط دیجیتال نیز صدق می کند و گواه این ادعا، بررسی مهم ترین معاهده بین المللی، « معاهده حقوق مالکیت ادبی و هنری سازمان جهانی مالکیت فکری (وایپو) »، در زمینه تأثیر اینترنت بر حقوق مالکیت ادبی و هنری است؛ بررسی نشان می دهد، که مقررات ماهوی مفصل مطرح نشده در بسیاری از موارد به کنوانسیون برن و موافقت نامه ترپیس از جاع شده است (صادقی، ۱۳۸۶، ص ۴).

به طور کلی می بایست بیان داشت که منابع ارسالی بر روی اینترنت یا منابعی که بر روی خدمات دهندگان وب قرار دارند، معمولاً همانند منابع موجود در سایر رسانه ها (کتاب، نوار، غیره) تحت حمایت حق مؤلف قرار می گیرند. بنابراین، هر کس بخواهد منابع دارای حق مؤلف را بر روی اینترنت قرار دهد یا چنین منابعی را که دیگران روی اینترنت قرار داده اند پخش، اشاعه یا دریافت نماید، باید از صاحبان حقوق آنها اجازه بگیرد. (نوروزی، ۱۳۸۱، ص ۱۳۴).

یکی از موضوعات معمول در محیط اینترنت، ایجاد پیوندهای مختلف و استفاده از امکان بسیار جذاب فرایبوند ۳ در سایت های وبی است. پیوند کمک می کند تا کاربر با کلیک کردن روی متن با تصویر پیوندی، به سایت وب دیگری متصل شود و در برخی مواقع پیوند مستقیماً به صفحات داخلی دیگری (پیوند عمیق)، نه صفحه اصلی سایت، متصل می کند؛ و در حقیقت به جای اتصال به صفحه اصلی سایت، کاربر را مستقیماً به مقاله مورد نظر وصل می کند. اگرچه صرف گذاشتن پیوند نقض حق مؤلف نیست، اما اگر پیوند تسهیل نسخه برداری از اثر پیوند شده که مشمول حق مؤلف هم هست شود تخلف به شمار می رود

(مطلبی، ۱۳۸۶، ص ۱۴۲). در موقع ایجاد پیوند بهتر است از مالک سایتی که پیوند داده می شود، مجوز دریافت شود و ضمن اخذ مجوز شرایط استفاده نیز به دقت استعلام شود.

منابع تحت حمایت قانون مؤلف در محیط اینترنت

موضوعاتی که به صورت معمول در بیرون از محیط دیجیتال تحت حمایت قوانین حق مؤلف هستند، در محیط دیجیتال نیز تحت حمایت این قوانین هستند و تغییر محیط تغییری در ماهیت و اصل حمایت از آنها ایجاد نکرده است. به عبارتی تمام آثاری که حاصل فکر و خلاقیت انسان است فارغ از رسانه و بستری که عرضه می شوند مشمول قانون حق مؤلف می شوند و مورد حمایت قرار می گیرند. کتاب، مقاله، فیلم، آهنگ و نظایر آن همان طور که در محیط عادی مورد حمایت قوانین حق مؤلف قرار دارند در محیط دیجیتالی نیز از این قاعده مستثنی نیستند و مورد توجه و حمایت قرار می گیرند. از آنجایی که تکثیر و سوء استفاده از این آثار بسیار راحت تر از منابع غیر الکترونیک است، این آثار ضمن نیاز به قوانین حامی، سازوکارهایی هم برای کنترل و نظارت لازم دارند. علاوه بر آن اینترنت و محیط های دیجیتال دایره موضوعات مشمول این حقوق را افزوده و موضوعات جدیدی را به قلمرو آثار ادبی و هنری اضافه کرده است که منابع الکترونیکی، وب سایت های اینترنتی و چند رسانه ای ها از مهم ترین آنها به شمار می آیند. در ادامه به منابع دیجیتالی که تحت حمایت قوانین حق مؤلف قرار می گیرند، اشاره می شود.

وب سایت های اینترنتی که ترکیبی از مجموعه اطلاعات ذخیره شده بر روی یک رایانه هستند، در صورت برخورداری از اصالت در ترتیب و نحوه تنظیم مطالب، به عنوان یکی از مصادیق مالکیت ادبی، مشمول حمایت قرار می یگرند (صادقی، ۱۳۸۶، ص ۱۲). در یک سایت وب، طرح و نقشه زیربنایی منحصر به فرد یک صفحه وب (در صورتی که خلاقیت در تولید آن بکار رفته باشد) و محتویات آن از قبیل پیوند ها، متن بدیع و زبان نشانه گذاری بی نظیر، آثار صوتی و تصویری، چند رسانه ای ها، فهرست سایت های وبی گردآوری شده از سوی یک شخص یا سازمان و همه عناصر و اجزای منحصر به فرد دیگری که ماهیت اصلی منابع موجود بر روی سایت های وب را صفحه آرایی و ایجاد کرده است تحت حمایت حق مؤلف قرار دارند.

استفاده کننده پیش از استفاده از اطلاعات موجود بر روی سایت ها باید آن را کاملاً بررسی کرده و از مجانی بودن آن اطمینان حاصل کند. اگر از مجانی بودن آن اطمینان حاصل نشد، باید برای استفاده از آن اجازه بگیرد، حتی اگر می خواهد از منابع نقل و قول کند. بیشتر منابع موجود بر روی یک سایت وبی حمایت قانون حق مؤلف برخوردار هستند. صرفاً به این

دلیل که چیزی بر روی سایت وب قرار دارد، به معنی جواز برای استفاده دلخواه از آن منابع نیست. (نوروزی، ۱۳۸۱، ص ۱۳۷).

چند رسانه ای های یکی دیگر از منابع الکترونیکی بسیار مهمی هستند که مورد حمایت قوانین حق مؤلف قرار می گیرند. در دایره المعارف اصطلاح چند رسانه ای به « ترکیب رسانه های منفرد نظیر فیلم، ویدیو، موسیقی، کلام، عکس، پایگاه های اطلاعاتی، و جز آن اطلاق شده است که از طریق فن آوری رایانه به صورت محصولی واحد بر محملی دیجیتالی ذخیره شده باشد » (کوشا، ۱۳۸۱، ص ۲۵). قبل از استفاده از هر اثری در تولید چند رسانه ای ها و ارائه آن بر روی لوح فشرده، فلاپی دیسک یا شبکه ای اطلاع رسانی، باید اجازه استفاده آن را از مالک اصلی دریافت کرد؛ در غیر اینصورت ممکن است به دلیل زیر پا گذاشتن قانون حق مؤلف، مسئولان سیستم مورد پیگرد قانونی قرار گیرند (عبدلی، کوشا، ۱۳۸۱، ص ۴۹).

پدیده اینترنت باعث شده تا نوع جدیدی از نرم افزار به گروه مشمولان حمایت از مالکیت ادبی و هنری افزوده شود. ماده ۴ معاهده حقوق مالکیت ادبی و هنری وایبو صراحتاً به این نرم افزارها اشاره نکرده و حتی به جای اصطلاح نرم افزار از عبارت « برنامه های رایانه ای » استفاده نموده است. با این حال اطلاق عبارت ماده ۴ به گونه ای است که به راحتی شامل منابع چندرسانه ای نیز می شود. در واقع، تهیه کنندگان معاهده، برای انطباق موضوع با تحولات الکترونیکی جدید، عبارت « برنامه های رایانه ای، قطع نظر از وسیله و یا شکل ابراز آن » را به کار برده اند.

در حقوق ایران، قانون تجارت الکترونیک سال ۸۲، به برخی از موضوعات مورد حمایت در بستر مبادلات الکترونیکی تصریح کرده و بقیه از به قانون حمایت مؤلفان، مصنفان و هنرمندان مصوب ۱۳۴۸، قانون ترجمه و تکثیر کتب و نشریات و آثار صوتی مصوب ۱۳۵۱ و قانون حمایت از حقوق پدیدآوردندگان نرم افزارهای رایانه ای مصوب ۱۳۷۹ ارجاع داده است. مطابق ماده ۶۲ قانون تجارت الکترونیک، « کلیه آثار و تالیفاتی که در قالب داده پیام می باشند از جمله اطلاعات، نرم افزارهای، برنامه های رایانه ای، ابزار و روش های رایانه ای و پایگاه های داده و همچنین حمایت از حقوق مالکیت فکری در بستر مبادلات الکترونیکی شامل ... حق مؤلف ... » مشمول حمایت این قانون خواهند بود. در نتیجه به استناد این ماده می توان گفت که در حقوق ما، زبان نشانه گذاری فرامتن (HTML) و نرم افزارهای چند منظوره - تشکیل دهنده بخشی از یک وب سایت اینترنتی هستند به عنوان یک اثر ادبی (نرم افزار) مشمول حمایت می باشند. از این رو می توان همچنین در صدر این ماده از آثار تحت حمایت قانون ۱۳۴۸، ۱۳۵۱، و ۱۳۷۹ سخن به میان آورد (صادقی، ۱۳۸۶، ص ۱۶).

کارکردهای اینترنت و رابطه آنها با حق مؤلف

۱. ارسال و انتقال. هیئت حق مؤلف کانادا اعتقاد دارد که یک اثر، زمانی قادر به برقراری ارتباط با مردم است که منتقل شده باشد، نه زمانی که ارسال شده باشد. ولی به محض اینکه ارسال شد، معتبر محسوب می شود. این هیئت انتقال در اینترنت را ارتباط از طریق وسایل مخابراتی می داند. طبق قانون حق مؤلف کانادا انتقال اطلاعات، فرایندی است که ممکن است شامل فشرده سازی از فشرده سازی خارج کردن، رمز گذاری و رمز گشایی داده ها باشد. به علاوه، این هیئت اعتقاد دارد که ارسال پیام به سایت های وب و گروه های خبری باعث ارتباط با عموم مردم خواهد شد. دفتر حق مؤلف آمریکا برای شفاف شدن مسائل ارسال و انتقال امواج رادیویی AM و FM در اینترنت مقررات خاصی را وضع کرده است که طبق آن، این عمل تنها با داشتن یک گواهینامه اجباری قابل انجام است (Feedman, ۲۰۰۲, ۳)
۲. مرور، مرور، چالش بزرگی برای قانون حق مؤلف است. خواندن، تولید دوباره بدون مجوز اثر محسوب نمی شود؛ در حالی که هنگام جست و جو در اینترنت، نسخه ای از مدرک با دسترسی تصادفی در حافظه رایانه قرار می گیرد. دادگاه های آمریکا این مسئله را تجاوز به قانون حق مؤلف می دانند. (Feedman, ۲۰۰۲, ۳).
۳. نهان سازی. نهان سازی، ایجاد نسخه ای از سند در حافظه رایانه به منظور تسهیل دستیابی به آن است. این عمل توسط فراهم کننده خدمات اینترنت و یا سایر واسطه های اینترنت به منظور دسترسی سریع به منابع اینترنتی انجام می شود. اما نهان سازی اغلب توسط برنامه های مرورگر وب مثل Netscape Communicator, Opera, Internet Explorer, Firefox و یا مرورگرهای دیگر انجام می شود که یک نسخه از مدارکی که در اینترنت بازدید شده اند را در پوشه temporary internet files ذخیره می کند. این پوشه در همان داریوی است که سیستم عامل رایانه در آنجا نصب شده است. هر دو شکل نهان سازی مستلزم تولید دوباره منابع است (Feedman, ۲۰۰۲, ۳).
۴. اتصال. اتصال، خود باعث ایجاد مسائل خاصی در مورد حق مؤلف می شود. به عنوان مثال، اگر شخصی، به طور مستقیم و بدون پیوند از متنی که در سایتی دیگر وجود دارد، استفاده کند، صاحبان متن حق پیگیری این عمل را دارند. این امر، فقط در مورد متون موجود در اینترنت نیست، بلکه حتی ممکن است لوگوی یک سایت، توسط سایت دیگری مورد استفاده قرار گیرد؛ ولی اگر دسترسی به منابع سایت های دیگر از طریق ایجاد پیوند باشد، به موافقت دارنده سایت احتیاج ندارد (Feedman, ۲۰۰۲, ۳). البته ایجاد فرای پیوند قوانین مشخصی ندارد. معمولاً قبل از ایجاد یک پیوند به سایت دیگر باید به مدیر آن سایت یک پیغام الکترونیک ارسال شود. ممکن است با ایجاد پیوند به آن سایت، آن سایت هم،

متقابلاً یک پیوند برای سایت اول بسازد که این همکاری باعث سهولت دسترسی به اطلاعات در اینترنت می‌شود.

۵. قالب بندی برای طراحی سایتی از قالبها استفاده می‌شود. برای طراحی این قالب ها از کدهای HTML مورد استفاده قرار می‌گیرد. در هنگام بازدید از سایت های مختلف در اینترنت می‌توان منابع با کدهایی را که در طراحی صفحه مورد نظر به کار رفته اند، مشاهده کرد و حتی صفحه یا قالب مشابهی را نسخه برداری کرد. از این رو، اگر در طراحی قالب ها صفحات وب از این روش استفاده شود، عملاً حق مؤلف در معرض تجاوز قرار گرفته است. (Feedman, 2002, 3)

اقدامات انجام شده برای حل مشکل حق مؤلف در اینترنت

دفتر انجمن های اطلاع رسانی و سندپردازی اروپا در اکتبر ۱۹۹۴ طرح خط مشی کاربرد حق مؤلف در اروپا را با نام طرح ECUPI به مرحله اجرا گذاشت که از جمله اهداف آن شناسایی مسائل حق مؤلف در خدمات الکترونیک و تنظیم آیین نامه عملی مناسب برای استفاده از اطلاعات الکترونیکی بود. این اقدام را می‌توان اولین گام برای حل مسائل حق مؤلف در اینترنت به حساب آورد (رستمی گومه ، ۱۳۸۱ ، ص ۴۹-۳۲) در سال ۱۹۹۸، کنگره آمریکا قانون حق مؤلف هزاره رقومی را وضع کرد که در واقع قانون حق مؤلف آمریکا را در عصر رقومی به منظور تائید قراردادهای سازمان جهانی مالکیت فکری روزآمد می‌کرد. مهم ترنی موضوعات این قانون، نظام های حمایتی حق مؤلف و استفاده منصفانه در محیط رقومی و نیز پاسخگویی تهیه کنندگان خدمات پیوسته است. در نوامبر سال ۲۰۰۱، جرج بوش قانون آموزش فناوری و هماهنگ سازی حق مؤلف را تائید کرد. این قانون حق مؤلف را به نحوی اصلاح می‌کرد تا به موسسات آموزشی غیر انتفاعی در استفاده از اینترنت آزادی عمل بیشتری بدهد (اکبری ۱۳۸۵ ، ص ۶۵).

طراحی یک صفحه وب

یک صفحه وب شامل عناصر مختلفی است که از جمله آنها می‌توان موارد زیر را نام برد: پیوندها، متن اصلی، گرافیک، صدا، ویدئو، و فهرست وب سایت های جمع آوری شده، عناصر واحدی هستند که ماهیت اصلی منابع را می‌سازند. وقتی یک صفحه وب ساخته می‌شود باید بتواند به سایت های دیگر متصل شود و از گرافیک های رایگان سایت های دیگر نیز استفاده کند. اگر این گرافیک ها رایگان نباشد، برای استفاده از آنها باید مجوز داشت. در عین حال در هنگام ایجاد یک صفحه وب نمی‌توانیم :

• از محتوای وب سایت شخص یا سازمان دیگری استفاده کنیم ؛

- اطلاعات را از قسمت های مختلف اینترنت جمع و به عنوان « سند خودمان » ارائه کنیم، مگر اینکه هزینه آن را پرداخته و مجوز گرفته باشیم ؛
- اسناد و منابع الکترونیکی دیگران، مانند پیامهای الکترونیک، را بدون اجازه به سند خودمان ضمیمه کنیم ؛
- پیام های الکترونیکی اشخاص را بدون اجازه به اشخاص دیگر forward کنیم ؛
- متن و محتوای سند رقومی شخصی را تغییر دهیم یا ویرایش کنیم به طوری که معنی آن عوض شود ؛
- فهرست منابع دیگران را بدون تغییر ر صفحه خدماتن کپی کنیم ؛ و
- لوگوها و آیکون های ۴ وب سایت های دیگر را در صفحه خدماتن کپی کنیم (اکبری ۱۳۸۵ ، ص ۶۵) .

امنیت اطلاعاتی در محیط دیجیتال

با توجه به رشد فناوری اطلاعات و شبکه های اطلاعاتی، فنون و روش های خاصی نیز برای حفاظت از منابع موجود در این شبکه ها ایجاد شده است. برای حفاظت از اطلاعات در شبکه های دیجیتالی، روش های مختلفی چون «به هم ریزی»، «برچسب گذاری»، و «رمز نویسی» در حال گسترش است. یکی از مهم ترین موارد استفاده از روش برچسب گذاری در حفاظت از اطلاعات و بهره گیری از مواد مشمول حق مؤلف، سیستم «شناسایی جهانی داده ها» ست. این سیستم روشی برای رمز گذاری همه اشکال داده های دیجیتال از طریق شناسه ای با یک ساختار واحد است که اگر رمز سیستم شناسایی جهانی داده ها پاک یا عوض شود، ساختار داده ها به هم ریخته و ارزش آنها از بین می رود (صفری، ۱۳۸۱، ص ۸۸)

نظام های مدیریت حق مؤلف اساساً پایگاه هایی اطلاعاتی هستند که اطلاعاتی درباره آثار و اشکال متفاوت و مجزای آن آثار و در اغلب موارد مؤلف و دیگر صاحبان حقوق را دربر دارند. این اطلاعات برای کمک به فرایند صدور مجوز برای استفاده از آثار از سوی دیگران مورد نیاز است. بنابراین، هسته اصلی این سیستم ها از دو بخش تشکیل شده است: شناسایی محتوا یا اطلاعات و حقوق دیگری، «ابزار صدور مجوز» با یک سیستم واقعی مدیریت حق مؤلف الکترونیک، استفاده کننده اطلاعات و حقوق قابل دسترسی را کاوش کرده، به صورت پیوسته درخواست مجوز ارائه می کند و بدون دخالت انسان، پاسخ را از سیستم الکترونیکی دریافت می کند. البته بهتر آن است که سیستم علاوه بر صدور جواز حق استفاده از اطلاعات برای استفاده کننده، اطلاعات را نیز برای او فراهم آورد.

هدف اصلی در استفاده از سیستم‌های مدیریت حق مؤلف الکترونیک، تسویۀ حقوقی برای اطلاعات منتقل شده در شبکه‌های دیجیتال است. استفاده کننده ممکن است هم اطلاعات و هم حقوق مربوط به دسترسی به اطلاعات را به دست آورد و یا ممکن است اطلاعات را از قبل داشته و به حقوق اضافی در رابطه با آن نیاز داشته باشد. این سیستم‌ها بهترین و شاید تنها راه تسویۀ حقوقی در شبکه‌های دیجیتال و یا نظارت بر استفاده از اطلاعات ارسال شده از طریق این شبکه‌ها هستند. اما یکی از بزرگ‌ترین موانع بر سر راه سیستم‌های مدیریت حق مؤلف الکترونیک، گردآوری حق التألیف‌ها و پول نقد است. اگر چه از نظر فنی می‌توان بر نسخه‌برداری نظارت داشت، اما جمع‌آوری واقعی پول نقد امری بسیار دشوار است. (صفری، ۱۳۸۱، ص ۸۸)

شناسایی آنچه که در شبکه‌های دیجیتال منتقل می‌شوند، بخش ضروری سیستم مدیریت حق مؤلف الکترونیکي بلادرنگ است. امروزه، شناسه‌های استاندارد متعددی در حال بررسی یا در حال استفاده هستند که بسیاری از آنها از سوی سازمان بین‌المللی استاندارد ایجاد شده‌اند و برای شناسایی منابع کاربرد دارند. برخی از این استانداردها عبارتند از: که استاندارد بین‌المللی اثر، شماره استاندارد بین‌المللی موسیقی، شماره استاندارد بین‌المللی مواد سمعی و بصری، شماره استاندارد بین‌المللی کتاب (شابک/ آی. اس. بی. ان)، شماره استاندارد بین‌المللی پیاپی‌ها (شایا/ آی. اس. اس. ان) و شناسه اشیا دیجیتال (نوروزی، ۱۳۷۷، ص ۸۹) از سوی دیگر، پروژه‌های متعددی برای حفاظت از منابع مشمول حق مؤلف، در شبکه‌های دیجیتال اجرا شده و یا در حال اجراست. یکی از این پروژه‌ها «حق مؤلف مدارک منتقل شده به صورت الکترونیکي» است. فلسفۀ اصلی این پروژه آن است که «چون ما با اطلاعاتی روبه رو هستیم که به صورت دیجیتال ذخیره‌سازی، و مهم‌تر از آن پردازش می‌شوند، بنابراین در محیط دیجیتال می‌توان فرآیندهایی را که از اجزای اجتناب‌ناپذیر فناوری دیجیتال هستند، کنترل کرد و در نتیجه، بر نسخه‌برداری از مواد مشمول حق مؤلف نظارت داشت». این پروژه که کمیسیون اروپا آن را انجام داده است، روشی است که در آن منابع مشمول حق مؤلف رمزنویسی و مطالب برای کشف رمز استفاده می‌شود. (کریستوفر، ۱۳۷۷، ص ۳۴۷)

از دیگر پروژه‌ها «پروژه مالکیت حق مؤلف همکاری‌های بین‌المللی است، استفاده کننده پیش از استفاده از اطلاعات موجود بر روی سایت‌ها باید آن را کاملاً بررسی کرده و از رایگان بودن آن اطمینان حاصل کند. اگر از رایگان بودن آن اطمینان حاصل نشد، باید برای استفاده از آن اجازه بگیرد، حتی اگر می‌خواهد از منابع نقل قول کند. بیشتر منابع موجود بر روی وب سایت از حمایت قانون حق مؤلف برخوردار هستند. صرف اینکه چیزی بر روی سایت قرار دارد، به معنی جواز برای استفاده دلخواه از آن منبع نیست. (نوروزی، ۱۳۷۷، ص ۱۳۷)

یکی از مهم‌ترین پرسش‌ها دربارهٔ نشر الکترونیکی به مالکیت پایگاه‌های اطلاعاتی آن مربوط می‌شود و اینکه چه کسی مالک اطلاعات است و چه کسی باید به آن دسترسی داشته باشد. در بیشتر کشورهای عضو قانون حق مؤلف، تنها آثار مکتوب مادر (ملموس و عینی) مشمول حمایت این قانون هستند. آنچه در حمایت قانون حق مؤلف قرار می‌گیرد، بیان مکتوب و ملموس اندیشهٔ یک مؤلف، و نه خرد و اندیشهٔ صرف اوست. پایگاه‌های اطلاعاتی به دلیل انتخاب و تنظیم محتوای اطلاعاتی خود می‌توانند در حمایت حق مؤلف قرار گیرند. مدت حمایت از پایگاه‌های اطلاعاتی ۱۵ سال تمام از زمان انتشار آنهاست. به علاوه، نظام حفظ حقوق پایگاه اطلاعاتی ممکن است در خود پایگاه و به صورت خودکار موجود باشد. این نظام خودکار است و پایگاه‌های اطلاعاتی در مقابل استخراج غیرمجاز و استفادهٔ دوباره از محتویات اطلاعاتی حفاظت می‌شوند.

ممکن است فردی بخواهد برخی پایگاه‌های اطلاعاتی تمام متن یا چکیده مثل ابسکو را مشترک شود و برای آن حق اشتراک بپردازد و مجوز نسخه‌برداری یا چاپ متن کامل مقالات را نیز داشته باشد، اما برای توزیع و اشاعهٔ مجدد آنها باید مجوز رسمی داشته باشد. البته ممکن است براساس قوانین استفادهٔ منصفانه بتوان صرفاً به آدرس مقاله پیوندی برقرار کرد. (نوروزی، ۱۳۷۷، ص ۱۴۳)

استفادهٔ منصفانه از آثار

استفادهٔ منصفانه یا استفادهٔ رایگان را گاهی عمل منصفانه و یا استفادهٔ آموزشی نیز می‌نامند. رویهٔ قضایی استفادهٔ منصفانه در طول سال‌ها توسعه یافت یا بتواند به عنوان یک راهکار، بین حقوق صاحبان حق مؤلف و منابع و علایق جامعه به منظور اجازهٔ نسخه‌برداری از آثار در شرایط معین و محدود تعادل و توازن برقرار سازد. استفادهٔ منصفانه یک رویهٔ قضایی است که امکان استفاده از آثار مورد حمایت حق مؤلف را، بدون کسب اجازه از صاحبان حق، فراهم می‌آورد. البته برای کتابخانه‌ها، آرشیوها، مراکز اسناد محدودیت‌ها و معافیت‌هایی را نیز وضع کرده است. استفادهٔ منصفانه تخلف از قانون حق مؤلف نیست، بلکه استفاده از منابع تحت حمایت حق مؤلف برای اهدافی مثل «نقد، تفسیر، گزارش‌های خبری، آموزشی، تدریس، تحصیل، کسب دانش یا پژوهش» مطابق با شرایط قانون استفادهٔ منصفانه است (نوروزی، ۱۳۷۷، ص ۱۱۸).

مؤلفان و وارثان آثار، از حق انحصاری برای تکثیر، تولید، اقتباس، اجرا، و نمایش آثار به مدت ۵۰ سال برخوردارند. برای پژوهشگری که اثر او به آثار برخوردارند. برای پژوهشگری که اثر او به آثار محققان قبلی وابسته است، استفاده از کلمات و آثار محققان قبلی اجتناب‌ناپذیر است. از طرفی، مذاکره برای اخذ مجوز همهٔ دارندگان حق مؤلف آثار پیشین دشوار و وقت‌گیر است.

در این موارد و موارد مشابه، در صورتی که محقق نتواند از آثار دیگران برای پیشبرد اهداف تحقیقاتی خود استفاده کند، قانون حق مؤلف در واقع مانعی در راه پیشرفت و توسعه علم به شمار خواهد آمد. برای جلوگیری از این مسائل، امتیاز استفاده منصفانه از آثار تدوین شده است. براساس قانون استفاده منصفانه، مؤلف می‌تواند بدون کسب اجازه، به طور محدود از آثار قبلی استفاده کند. همه مؤلفان و دارندگان امتیاز حق مؤلف از اینکه دیگران از آثار آنان استفاده منصفانه نمایند، رضایت دارند (لایقی، ۱۳۷۶، ص ۱۱۵).

استفاده منصفانه، به نوعی در معاهده‌های مختلف حقوق مؤلف در نظر گرفته شده است، مثل معاهده برن و رم. استفاده منصفانه، به کشورهای عضو اجازه می‌دهد تا محدودیت‌های معینی را بر حقوق صاحبان حق مؤلف اعمال کنند. کشورهای عضو می‌توانند در مواردی مثل استفاده شخصی، استفاده قطعاتی کوتاه از اثر برای گزارشات روزانه، ضبط موقت اثر توسط یک سازمان رادیویی و تلویزیونی و با استفاده از امکانات آن در برنامه‌های خود، و استفاده‌هایی که صرفاً با اهداف آموزشی و پژوهش‌های علمی انجام می‌شود (بند ۱۵ «۱») محدودیت‌هایی را اعمال کنند (لایقی، ۱۳۷۶، ص ۱۱۶).

در ایران «قانون حمایت از حقوق مؤلفان، مصنفان و هنرمندان» مصوب سال ۱۳۴۸ نیز در ماده ۸ «به کتابخانه‌های عمومی و مؤسسات جمع‌آوری نشریات و مؤسسات علمی و آموزشی، که به صورت غیر انتفاعی اداره می‌شوند، اجازه می‌دهد تا براساس آیین‌نامه‌ای که به تصویب هیئت وزیران خواهد رسید، از آثار مورد حمایت این قانون از طریق عکس‌برداری یا روش‌هایی مشابه، به میزان مورد نیاز و متناسب با فعالیت‌های خود نسخه‌برداری کنند.» همچنین در ماده ۱۱ این قانون «نسخه‌برداری از آثار مورد حمایت این قانون «نسخه‌برداری از آثار مورد حمایت این قانون (ذکر شده در بند ۱ از ماده ۲) و ضبط برنامه‌های رادیویی و تلویزیونی فقط در صورتی مجاز شمرده شده است که برای استفاده شخصی و با هدفی غیرانتفاعی باشد».

در ماده ۵ «قانون ترجمه و تکثیر کتب و نشریات و آثار صوتی» مصوب سال ۱۳۵۲، «تکثیر و نسخه‌برداری از کتاب‌ها و نشریات و آثار صوتی موضوع مواد دو و سه این قانون برای استفاده در کارهای مربوط به آموزش یا تحقیقات علمی مجاز خواهد بود، مشروط بر اینکه جنبه انتفاعی نداشته و مجوز نسخه‌برداری از آنها قبلاً به تصویب وزارت فرهنگ و هنر رسیده باشد. تبصره: نسخه‌برداری از کتب و نشریات و آثار صوتی موضوع قرارداد دو و سه این قانون در صورتی که برای استفاده شخص و خصوصی باشد بلامانع است». در سطح بین‌المللی نیز سازمان جهانی مالکیت فکری وظیفه دارد تا مسائل ناشی از تأثیر فناوری دیجیتال را حل و فصل کند.

صاحبان حق مؤلف نگرانی خود را از تصاحب مالکیت فکری از سوی برخی از کشورهایی که صداقت چندانی ندارند یا از آثار «حمایت مناسبی» نمی‌کنند، ابراز داشته‌اند. آنان از سرقت گسترده انتشاراتی هراس داشته و در نتیجه طرفدار تقویت قوانین حق مؤلف هستند (نورمن، ۱۳۷۷ص ۱۱۴). با توجه به مفاد بند ۱ از ماده ۹ معاهده برن، ذخیره دائم یا موقت اثری که در حمایت حق مؤلف قرار دارد، در هر رسانه الکترونیکی (به هر روش یا شکلی) تولید مجدد (تکثیر) محسوب می‌شود. این مسئله انجام کارهایی از قبیل انتقال اثری از حافظه رایانه یا انتقال به آن را نیز شامل می‌شود. این امر نشان می‌دهد که کتابخانه نه تنها برای ذخیره آثار الکترونیکی، بلکه حتی برای ارسال مقالات از طریق دورنگار نیز باید اجازه داشته باشند. (نورمن، ۱۳۷۷ص ۱۱۵).

کمیسیون اروپا برای شناسایی مشکلات حق مؤلف که از سوی فناوری‌های نوین بر کتابخانه‌ها تحمیل شده است، اولین گام را برداشته است. در نوامبر ۱۹۹۳ این کمیسیون نشستی را در لوکزامبورگ برگزار کرد. در این نشست برخی مسائل و مشکلات مهم مطرح و مشخص شد که با توجه به قانون حق مؤلف، کتابداران در وضعیت اطلاعاتی نامطلوب آشکاری قرار دارند. اطلاعات، صرف نظر از شکل آن، باید برای همگان قابل دسترس باشد و نباید در اختیار عده‌ای قرار گیرد که توانایی مالی دارند.

حمایت از قانون حق مؤلف برانگیزاننده فعالیت ذهنی است، اما نباید مانع دسترسی به اطلاعات و اندیشه‌ها شود. بدون پیش داوری نسبت به منافع مشروع دارندگان حق مؤلف، این امر باعث افزایش شکاف هرچه بیشتر بین غنای اطلاعاتی و فقر اطلاعاتی خواهد شد (نورمن، ۱۳۷۷ص ۱۱۶). حق مؤلف را نباید صرفاً به عنوان ابزاری برای کنترل و حفاظت شدید اطلاعات قلمداد کرد، بلکه باید ابزاری دانست که برای کمک به گسترش تحقیق و توسعه و پیشرفت علم و دانش تدارک دیده شده است (Scott, 1996, 318).

برخی ناشران، اعتقاد دارند که استفاده منصفانه در محیط دیجیتال قابل اعمال و گسترش نیست در مقابل، عمدتاً کتابداران، از جمله سندی نورمن، معتقدند هیچ دلیل علمی وجود ندارد که امتیازها و استثناهای خاص در قوانین حق مؤلف موجب صدمه به حقوق مادی (مالی) و اقتصادی صاحبان حق شود. به عبارت دیگر، کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی با ایجاد امکان دسترسی به آثار، در اشاعه آن آثار و همچنین بالا بردن مقام و منزلت پدید آورندگان آنها مشارکت می‌کنند (نوروزی، ۱۳۸۱، ص ۱۲۴).

کشورهایی که استثناهایی چون استفاده منصفانه یا رفتار منصفانه را در قوانین حق مؤلف خود پیش‌بینی نکرده‌اند، در سازگاری قوانین حق مؤلف با نیازها و شرایط خاصی که فناوری‌های نوین اطلاعاتی به وجود آورده‌اند، با مشکلات زیادی روبه‌رو خواهند شد. آنها فاقد

روش نظارتی هستند. قوانین حق مؤلفی که هرگونه استفاده از نسخه‌های دیجیتال آثار مشمول حق مؤلف را تخلف شمرده و جز حقوق انحصاری صاحبان حق می‌دانند، ممکن است سخت‌گیرتر و خشک‌تر از آن باشند که بتوان آنها را اجرا کرد. (نوروزی، ۱۳۸۱، ص ۱۲۵).

در دهه گذشته دولت کلینتون به شدت به کنگره فشار آورد تا قانون حق مؤلف جدید و بسیار محدودکننده‌ای برای عصر اینترنت تصویب کند. یکی از این فشارها ارائه لایحه‌ای موسوم به «قانون اجرای قراردادهای حق مؤلف سازمان جهانی مالکیت فکری» بود. اداره ثبت اختراعات و علائم تجاری ایالات متحده آمریکا پیش‌نویس این قانون را تهیه کرده است. این لایحه به رسانه‌های بزرگ و شرکت‌های نرم‌افزاری اجازه می‌دهد که به نمایندگی از سوی اداره ثبت اختراعات و علائم تجاری ایالات متحده و به منظور حفظ اموال خود در برابر پخش الکترونیکی بدون پرداخت حق مؤلف، برعلیه سارقانی که می‌خواهند مطالب را دوباره بفروشند، اقدام کنند. البته قانون اجرای قراردادهای حق مؤلف سازمان جهانی مالکیت فکری از این نیز فراتر می‌رود. این قانون قدرت بالقوه‌ای برای جلوگیری از دست‌یابی افراد به هر نوع اطلاعات رایگان را دارد، و بر طبق ماده «استفاده منصفانه قانون حق مؤلف فعلی»، می‌تواند از دست‌یابی روزنامه‌نگاران، دانشمندان، محققان، کتابداران، و شهروندان عادی به این‌گونه اطلاعات جلوگیری کند (کارسو، ۱۳۷۷، ص ۷).

از جمله قوانین محدودکننده دیگر «قانون حق مؤلف عصر دیجیتال» است که در دسامبر ۱۹۹۸ تصویب شد و با امضای آن از سوی کلینتون، رئیس‌جمهور سابق آمریکا، در ۲۸ اکتبر ۱۹۹۸، به صورت قانون درآمد. این قانون از ۵ بخش یا سند تشکیل شده است:

۱. قانون ۱۹۹۸، اجرای قراردادهای (حق مؤلف، گرامافون (صدانگار) و نمایش) سازمان جهانی مالکیت فکری. این بخش بر اجرای قراردادهای سازمان جهانی مالکیت فکری تأکید دارد؛

۲. قانون محدودیت مسئولیت (تعهد) حق مؤلف پیوسته

۳. قانون تضمین رقابت حفاظت رایانه‌ای

۴. شرط‌های (مقررات) گوناگون

۵. قانون حمایت از طراحی (طرح) بدنه کشتی

استفاده منصفانه شرایطی را تشریح می‌کند که براساس آن یک فرد می‌تواند بدون پرداخت هزینه آثار، نقل قول کند. این ماده (لایحه پیشنهادی) با مهم‌ترین بخش قانون حق مؤلف که به روزنامه‌نگاران و پژوهشگران اجازه نقل اطلاعات از کتاب‌ها، مجلات، فیلم‌ها، و در عمل هر نوع اطلاعات مشمول حق مؤلف را می‌دهد، فاصله زیادی دارد (کارسو، ۱۳۷۷، ص ۷).

در قوانین حق مؤلف برخی کشورها علاوه بر استفاده منصفانه، حقوق ویژه دیگری نیز برای کتابخانه‌ها در نظر گرفته شده است.

در ایالات متحده آمریکا و براساس ماده ۱۰۸ قانون حق مؤلف، کتابخانه‌ها در موارد زیر می‌توانند از آثار نسخه‌برداری کنند:

در آموزش با کمک رایانه» است که کتابخانه بریتانیا با استفاده از مدل CITED آن را انجام می‌دهد. این پروژه از طریق ردگیری استفاده از مواد و تعیین اجرت برای صاحبان حقوق با مسئله متعادل کردن دسترسی به اطلاعات سر و کار دارد و برای خواندن اطلاعات استفاده از رمز خاصی را توصیه می‌کند (Ibid, ۱۹۹۷, ۲۸۷).

در این روش منابع مشمول حق مؤلف رمزنویسی می‌شوند و در زمانی که استفاده کننده بخواهد از منابع استفاده کند، با دادن کلیدی مجازی یا حقیقی برای رمزگشایی منابع، مجوز استفاده از مواد صادر می‌شود. این منابع را می‌توان مشاهده و در شرایطی خاص بسته به نوع مجوز از آنها نسخه‌برداری کرد. اما ذخیره اطلاعات کشف رمز شده بر روی دیسکت و یا انتقال آن به هیچ وجه میسر نیست و مواد را تنها در شکل رمزنویسی می‌توان ذخیره کرد که مشاهده آن به محیطی شبیه «مالکیت حق مؤلف در آموزش‌های رایانه‌ای» نیاز خواهد داشت. (بنت، ۱۳۷۷، ۳۷)

نتیجه گیری

فن آوری دیجیتالی، اشاعه و بهره‌گیری از آفریده‌های فکری تحت حمایت را به صورت دیجیتالی و از طریق شبکه‌های دوسویه امکان پذیر می‌سازد. امکان انتقال و تکثیر نسخه‌ای کاملاً مشابه به نسخه اصلی با کمترین هزینه و زمان در محیط دیجیتال، به روزآمدی نظام‌های حقوقی و نظام‌های جاری در کشورهای مختلف را ضروری می‌سازد تا بتوان در برابر فن آوری‌های نوین واکنش مؤثر و مناسبی نشان داد و ابزار لازم برای تداوم و تقویت فرآیند توسعه صنایع فرهنگی و اطلاع‌رسانی که از حمایت حق مؤلف و حقوق جانبی برخوردارند را فراهم ساخت.

در نتیجه تحولات حوزه تولید و عرضه اطلاعات، قوانین بسیاری از کشورهای پیشرفته اصلاح و معاهده‌های مختلفی در سطح بین‌الملل تصویب شد. قوانین ایران نیز دستخوش تحولاتی شد و قوانینی از جمله قانون حمایت از پدیدآورندگان نرم‌افزارهای رایانه‌ای ۱۳۷۹ و قانون تجارت الکترونیک ۱۳۸۲ برای حمایت از آثار الکترونیک تصویب شدند تا بتواند ضمن حمایت از حقوق مادی و معنوی پدیدآورندگان آثار، دسترسی پذیر مناسب اطلاعات را برای مردم فراهم سازد. چرا که تنها با ارائه اختیارات معقول به پدیدآورندگان و ناشران برای نظارت بر فرآیند استفاده از آثار و نیز فراهم آوری امکان بهره‌مندی از منافع مادی و معنوی این آثار است که می‌توان انگیزه تولید و توزیع آثار فکری را تقویت کرد.

ولی با توجه به امکاناتی که محیط دیجیتال برای تکثیر راحت و توزیع وسیع اطلاعات فراهم می‌کند، به روزآمدی قوانین و همگام کردن آن با تحولات شتابان عصر اطلاعات ضروری است تا ضامن دسترسی مردم به اطلاعات و مشوق پدیدآورندگان برای ارائه اطلاعات باشد.

پیشنهاداتی برای حفاظت از حق مؤلفان در اینترنت

پس به نظر می‌رسد بهترین راه حل برای حفاظت مؤلفان در اینترنت استفاده از راه حل‌های قانونی و فناورانه است. روش‌های قانونی انتظارات گروه‌های مختلف را برآورده می‌سازد و روش‌های فناورانه مطمئن‌تر اما گران‌تر هستند و استفاده غیر مجاز را به دردمس می‌اندازند. Inforclear که ارائه‌کننده خدمات حق مؤلف در اروپا است، روشی کارآمد برای حفاظت از آثار نویسندگان ارائه می‌دهد. صاحبان حق مؤلف، به صورت پیوسته آثار خود را ثبت می‌کنند؛ سپس این آثار تا مدت زمانی که هزینه حق مؤلف پرداخت می‌شوند، محافظت می‌گردند. به این صورت که ابتدا نمایی از متن روی صفحه ظاهر می‌شود و اگر استفاده‌کننده بر طبق شرایط اعلام شده مایل به استفاده باشد، Inforclear از طریق سرویس حفاظتی پرداخت پیوسته هزینه آن را پرداخت می‌کند و اجازه استفاده از اطلاعات را دریافت می‌کند (رستمی گومه، ۱۳۸۱، ص ۲۹).

یکی از مواردی که در راه حل‌هایی قانونی دارای اهمیت فراوانی است، مسئله ثبت است. اگرچه صفحات وب و حتی پیغام‌های الکترونیکی که محض ایجاد مورد حمایت قرار می‌گیرند، با این حال ثبت حق مؤلف آنها امری ضروری است. ثبت از نظر حقوقی عاملی است که به وسیله آن دادخواهی و پیگیری‌های قانونی امکان پذیر می‌شود (رستمی گومه، ۱۳۸۱، ص ۲۹).

در پایان بیان این نکته ضروری است که با وجود مشکلات و مسائل بسیار زیاد در مورد حق مؤلف منابع اینترنتی قوانین و مقررات صحیح و روشنی در این زمینه وجود ندارد و ایجاد قوانین مناسب، نیازمند همکاری و همفکری همه سیاست‌گذاران و متخصصان رایانه، اطلاع‌رسانی، تهیه‌کنندگان، توزیع‌کنندگان، و مصرف‌کنندگان اطلاعات است.

منابع

۱. اکبری، علیرضا، حق مولف در اینترنت، فصلنامه کتاب، شماره ۶۵، زمستان ۱۳۸۵
۲. آذرنگ، عبدالحسن. آشنایی با چاپ و نشر. تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها سمت، ۱۳۷۵.
۳. ارجمند، تاج الملوک. «سیری در دسترس پذیری از آغاز و تأثیر آن در استفاده از منابع الکترونیکی». فصلنامه اطلاع رسانی، دوره سیزدهم، ۴ زمستان ۱۳۸۱.
۴. پرل، بت سی؛ کارنی، ای تی. «قوانین حق مؤلف و تأثیر آن بر اشاعه و تأثیر مجلات الکترونیکی». ترجمه جواد بشیری. پیام کتابخانه، دوره نهم، ۲، تابستان ۱۳۷۹.
۵. بنت، پی.اس.جی؛ گانی، ان؛ سندخر، جی. «دستیابی به اطلاعات در شبکه‌های باز، محاسن، پرداخت و حق تکثیر». ترجمه فاطمه فهیم‌نیا. در گزیده مقالات نوزدهمین کنفرانس بین‌المللی اطلاع‌رسانی پیوسته. تهران: مرکز اطلاع‌رسانی و خدمات علمی جهاد سازندگی، ۱۳۷۷.
۶. سلطانی، پوری؛ راستین، فروردین. اصطلاح نامه کتابداری: فارسی به انگلیسی و انگلیسی به فارسی. تهران، کتابخانه ملی ایران، ۱۳۷۹.
۷. رضایی شریف‌آبادی، سعید. «مالکیت معنوی در عصر الکترونیک». فصلنامه کتاب، دوره هشتم، ۳ پاییز ۱۳۷۶.
۸. زایلینسکی، کریستوفر. «عصر الکترونیک و فقرای اطلاعاتی: فرصت‌ها و مخاطرات». ترجمه عباس گیله‌وردی. در گزیده مقالات نوزدهمین کنفرانس بین‌المللی اطلاع‌رسانی پیوسته. تهران: صادقی، محسن. حمایت از حقوق مالکیت فکری در محیط اینترنت. تهران: مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی. ۱۳۸۶
۱۰. صفری، مهدی. «حق مؤلف در عصر دیجیتال: با تأکید بر عناصر زنجیره اطلاعات». در گزیده مقالات همایش سراسری به سوی کتابخانه‌های دیجیتالی، تغییر یا تحول کتابخانه‌های سنتی. تهران: دبیرش، ۱۳۸۱.
۱۱. عبدلی-مهشید و کوشا، کیوان. «حق مؤلف در نشر چند رسانه ای: چالش نوین در عصر خصوصی سازی و آزاد سازی رسانه‌ها». بیان ارتباطات. شماره ۲۷. ۱۳۸۱
۱۲. رستمی گومه، علیرضا. «حق مؤلف در اینترنت». پیام کتابخانه، دوره دوازدهم، ۱ و ۲ (بهار و تابستان ۱۳۸۱)
۱۳. کارسو، دنیس، ((قانون و اینترنت))، تهران، انتشارات اطلاع، ۱۳۷۷
۱۴. مزینانی، علی. کتابخانه و کتابداری. تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، ۱۳۷۹.
۱۵. مطلبی، داریوش، حق مولف در دنیای دیجیتال، فصلنامه کتاب ماه کلیات اطلاعات، ارتباطات و دانش‌شناسی، شماره ۱۳۵، ۱۳۸۷
۱۶. نورمن، سندی. «حق مؤلف و استفاده منصفانه در عصر اطلاعات الکترونیک». ترجمه علیرضا بهمن‌آبادی. فصلنامه کتاب، دوره نهم، ۳ و ۴ (پاییز و زمستان ۱۳۷۷)

۱۷. نوروزی، علیرضا. حقوق مالکیت فکری: حق مؤلف و مالکیت صنعتی. تهران: انتشارات چاپار، ۱۳۸۱.
۱۸. «نقص حق مؤلف در اینترنت». دنیای کامپیوتر و ارتباطات. ترجمه محمد مهدی حسن پور. ۱۳۸۳
۱۹. لایقی، غلامرضا، کپی رایت در کشورهای پیشرفته اسلامی، تهران، خانه کتاب، ۱۳۷۶
- ۱- Ibid. "Electronic copyright management: dreams, nightmare or reality". IFLA Journal, No.۳۲(۱۹۹۷):۸۴-۲۸۷
- ۲- Freedman, Bradly J. Dean, Rabert J.C " Copyright and the internet. " ۲۰۰۲. [on-line]. Available : [http:// www.org/copyright](http://www.org/copyright) %۲۰ internet. pdf
- ۳- Field,ThomasG,copyrightontheinternet,۲۰۰۲,{on-line}
,Available:<http://www.Fple.edu/tfield/copy>
- ۴- Scott, Marrienne. ۱۹۹۶, "Library-publishers relation in the next millennium: the library perspective". IFLA Journal, No.۲۲